

ունի՝ ուր 20 տարիներու զատ զատ աստղաբաշխական եւ օդերեւութաբանական նկարագիրը կու տայ, մինչեւ իսկ անոնց մարդուս վրայ ունեցած ազդեցութեան վրայ կը ճառէ։ Երաժշտութեան վրայ ալ գլուխ մը ունի։ Նոյնպէս մէկ մէկ գլուխ նուիրուած է հեռաւորութեան ու ծանրութեան չափերու վրայ։

Ինչպէս գրքին նկարագրութենէն ալ կը տեսնենք, Մխիթարի պատրաստածը ճշմարիտ դասադիրք մըն է ժամանակի լիկլիոնական ուսումներու՝ գիտական մասը պարունակող, ուր նիւթերը աւանդուած են իրենց տրամաբանական պատճառներու բացատրութեամբ եւ ոչ թէ պարզապէս նկարագրականով։ Արդ եթէ բազմաթիւ աշակերտներ աշխատեցան իրենց գիտական գրքերու հետ, անհամեմատ մեծ տարբերութիւն պիտի նշմարենք։

Վերը յիշեցինք արդէն դանաղան գիտական հրատարակութիւններու անուններ, թուով այնքան քիչ ու ծաւալով այնքան փոքր։ Անոնցմէ մէկը թրւաբանութեան գրքով մ'է վաճառականներու օգտակար ըլլալու նպատակով՝ խտալեքէնէ թարգմանուած. ուրիշ մը փոքրիկ քերականութիւն մ'է, երրորդ մը տրամաբանութեան ուղեցոյց մը, զեռ ուրիշներ գիտական զուարճալիքներու ձեւով եղած հաւաքածոներ են։ Ամէնքն ալ հրատարակուած ոչ թէ աշակերտներ պատրաստելու կամ դպրոցներու համար, այլ կամ գործնական նպատակով մը կամ հաճելի ընթերցման ծառայելու նպատակով։

Այս գիտական գրքերու շարքին բացառութիւն պէտք է նկատել Խաչատուր Վրդ.ի գործերը, թէ՛ իրենց ծաւալին համար եւ թէ պարունակութեան։ Իր Համաոտական Խմաստասիրութիւնը, հսկայ երկու հատորներ են, իւրաքանչիւրը 700 էջոց, որ կը բովանդակեն ուսումնական ամբողջ գիտելիքները, ինչպէս կարելի է տեսնել գրքին հետեւեալ ցանկէն.

Ա) Հատոր — Յաղագս Արուեստի, Հոեւորութեան, Տրամաբանութեան, Ֆիզիքայի, Կենդանեաց, Մարդոյ, Բարոյականութեան, Քաղաքականութեան։

Բ) Հատոր — Յաղագս Թուաբանութեան, Երկրաչափութեան, Աստղաբաշխութեան, Երաժշտականութեան, Մեթաֆիզիքայի։

Այս հսկայ գործը ուրիշ բան չէ եթէ ոչ բովանդակութիւնը իր ժամանակի եւ իր Ուրբանեան դպրոցին ուսումնական ծրագրին, հետեւաբար շատ հետաքրքրական ու շահաւէտ գործ մը կրնար ըլլալ եթէ հեղինակը, գրական ձեւով տուած մոլուած գուցէ, այդ ամբողջ հսկայ հատորը՝ տաղաչափեալ ձեւով շարադրած չըլլար։ Անոր համար անշուշտ, ինչպէս Սուր. Սոմալ իր մատենագրութեան գրքին մէջ կ'ըսէ, այս գործը դատապարտուեցաւ գրատուններու մէջ մնալու։ Եւ յիշաւի այսպիսի գործ մը ոչ աշակերտներու եւ ոչ ալ ժողովուրդի օգտակար կրնար ըլլալ։ Բայց Մխիթարի պէս գործնական միտք մը գիտցաւ թէ՛ օգտուիլ անկէ եւ թէ՛ դայն օգտագործել ուրիշներու լուսաւորութեան։ Վասնզի, ինչպէս արդէն կարելի է կոհակ Մխիթարի Յաղագս Մաթեմաթիքայի գրքին նկարագրութեան ու Խաչատուր Վրդ.ի գործին համեմատութենէն, Մխիթար ուրիշ բան ըրած չէ եթէ ոչ Խաչատուր Վրդ.ի տաղաչափեալ գործը արձակի դարձնելով՝ վերածել դասագրքի մը։

Խաչատուր Վրդ. իր գործը հրատարակած է 1711ին, Մխիթար ալ իր

դասագրքերը պատրաստած է նոյն տարին, երբ նոր աւարտած էր Մեթոնի մէջ իր նորակերտ վանքը ու հազիւ տեղաւորած իր առաջին աշակերտները։ Իր մօտ ոչ ուսուցիչ ունէր եւ ոչ դասագրք, ան իր մանկութեան իսկ տեսած չէր կանոնաւոր դպրոց կամ պատրաստուած դասագրք, այժմ այս ամէնը ինք պէտք էր հայթայթել իր շուրջը հաւաքած, արդէն իսկ ուսման տարիքը անցած աշակերտներու։ Եւրոպական դասագրքերը մերձենալի չէին ոչ աշակերտներու եւ ոչ իսկ իրեն՝ որ տակաւին իր մայրենի լեզուն միայն կը ճանչնար. եւ ահա Խաչատուր Վրդ.ի գործը նախախնամական օժանդակութիւն մը եղաւ անշուշտ։ Ինք սերտելէ վերջ՝ կ'աւանդէր աշակերտներու։

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ

Ինչպէս սկիզբէն անդրադարձուցինք, մեր նպատակը չէր Մխիթարի պատրաստած դասագրքին ներքին արժէքը քննել ու ցոյց տալ, որ ինչպէս կը տեսնուի աւելի հետեւողութեամբ եղած էր քան ինքնատիպ գործ մը։ Սակայն անոր կատարած դերը գնահատանքի արժանի է։ Այդ դասագրքերը նկատուած ուսումնական լաւ կազմուած ծրագրին հետ, ծառայեց նոր դար մը կերտելու, իսկ իրենց հաշիւը կանոնաւոր կը թուեան մը հիմը դնելու Հայութեան մէջ։

Մխիթարի ձեռքին տակ կը թուած աշակերտներն էին որ յետոյ պիտի հիմնէին հայ մանուկին համար առաջին դպրոցները, իրենք պիտի պատրաստէին դպրոցական կանոնաւոր դասագրքերը։

Բազէշի դպրոցի հիմնադիր Բարսեղ վարդապետը՝ յղացած էր մեծ ու սակայն իր գործը աւելի փորձ մը եղաւ, փլած օգտակար դադափար մը, սակայն իր գործը աւելի փորձ մը եղաւ, փլած չէնքի մը աւերակները վերականգնել՝ նոյն այն տարրերով որ աւերակներու մէջ կը գտնուէին. մինչդեռ հարկ էր այդ չէնքը հիմնէն կանգնել, նոր տարրերով առանց այլասերելու անոր յատկանշական գծերը. մենք կը համարինք թէ Մխիթար յաջողեցաւ իրադրութիւն դայն իր դպրոցին մէջ եւ իր աշակերտներու ձեռքով։

Հ. Պ. ՀԱՄԵԼԵԱՆ